

Anglia egy emberöltő távolából

Február már címülőban volt, amikor megkaptam az értesítést, hogy angliai utam rendeződött, és repülőgéppel indulok Londonba. Az a tudat, hogy több mint harminc esztendő, vagyis egy egész emberöltő után, ismét láthatom azt az országot, amelyben két évig diákoskodtam, izgalomba hozott. Eszembe jutott a háború előtti utolsó csendes nyár, amikor könnyű, ifjú szívvel karikáztam be hepehupás lankáit, gyönyörű mezőit, művelt falvait és városait. Úgy éreztem magam, mint az az amerikai regényhős, aki húszéves álmából ébredve tér vissza az ismert helyekre, de ott már minden más, mindenki megváltozott. Milyennek találok a történelem legsűrítettebb, legeseménydúsabb, legmegrázóbb emberöltője után a szigetországot, mely roppant nagy történelmi erők fókuszába került, és az események viharai dúltak felette? Elsőnek a világháború pusztításai rázkódtatták meg, azután a gyarmati népek felszabadító harca következtében világbirodalma bomlott fel, és az egykori nagyhatalom visszasüllyedt a középállamok sorába.

Mindezek arra intettek, hogy új, számomra ismeretlen világgal találkozom, s az az Anglia, melyet három évtizeddel azelőtt megismertem, csak az én emlékezetemben él, a valóságban elsodorta a történelem forrása.

A TAROM hatalmas, kényelmes gépe az éjszakai havazás miatt csak késéssel indulhatott. Vastag felhőrétegen át emelkedett a magasba, ahol ragyogó napsütés fogadott. Egész Európa felhők alá bújtt, csak nagyritkán nyíltak rajtuk kilátó ablakok. Amint rajtuk keresztül lepillantottam a mélybe, Ilja Ehrenburgnak az európai műveltség sokszínűségéről és egységéről írott, meggondolkoztató cikke jutott eszembe, mialatt gépünk a felhők fölött siklott.

Alig telt el négy óra — a brüsszeli megállót is beleszámítva —, máris Britannia „zöldje”, a jól ismert angol falvak és városok tűntek szemünkbe. Hirtelen úgy éreztem, hogy nem hatezer méter magasságból, hanem harminc év távolából látom őket. Ám nem volt időm az elmélkedésre, a gép egyre alantabb szállt, majd London közelében, Gatwick repülőtérén földet ért. A modern, nemrégiben épült légikikötőben minden futószalagon megy, azon érkeznek be csomagjaink is a vámirodára, ahol az utasok becsületük és csomagjuk tartalma szerint választanak három irány közül. Ha nincs vámolnivalójuk, a zölddel, ha van, akkor a pirossal jelzett, ha pedig nem tudják eldönteni vámkötelezettségük problémáját, akkor egy harmadik vonalon haladnak. Én és útitársaim mind úgy éreztük, hogy nincs vámolnivalónk, és a vámtisztek bíztak bennünk, közülünk senkit sem állítottak meg.

Az első benyomások

A repülőtér kijáratánál a vendéglátó British Council küldöttje várt, és a kölcsönös üdvözlések után egy borítékot nyújtott át, benne angliai tartózkodásom pontos, napra, órára, sőt percre kidolgozott programja, a szükséges vasúti jegyek,

London közlekedési térképei és egyéb hasznos tudnivalók. Lám, az angolok szervezni most is jól tudnak! A program tizenegy város, öt egyetem (London, Oxford, Cambridge, Newcastle, Durham), több múzeum meglátogatását irányozta elő. Visszatértemkor boldog érzés töltött el, hogy bár zsúfolt volt, az útitervet mégis hiánytalanul sikerült teljesítenem.

Beszélgettem több egyetemi tanárral, számos diákkal és a társadalom szinte minden rétegének egy-két képviselőjével. Fiatalkoromban tanultam, hogy aki utazásai közben be akar tekinteni a felszín alá, használjon fel minden alkalmat a beszélgetésre. Így hát a vonaton szóba álltam az útitársakkal: munkásokkal, tisztviselőkkel, diákokkal, kereskedőkkel, s mivel Anglia most is a világ egyik nagy gazdasági és szellemi központja, beszéltem az ideözönlő idegenekkel, amerikaiakkal, japánokkal, indonéziai házaspárral, ceyloni mérnökkel, pakisztáni és indiai diákokkal, négerekkel, színházban voltam chilei rendezővel, találkoztam spanyolokkal, olaszokkal, németekkel, izraeliekkel és arabokkal, egyszóval, ha rövid időre is, valamennyi világrész képviselőivel. Töviről hegyire kikérdeztem kísérőnőmet az angol háztartás problémáiról, baráti vacsorákon megnéztem a konyha-felszereléseket, a háztartási gépeket, sőt a kamra titkaiba is be merészeltem kukkintani. Bath városából Cirencesterig fiatalasszony volt a kísérőm és az autóvezetőm, másnap tovább Gloucesterig az apja töltötte be ugyanezt a szerepet, és a beszélgetésekből kitűnt az angol család belső helyzete, a nemzedékek között tátongó szakadék.

Egyszóval, ha fáradságos is volt, igyekeztem minél alaposabban tájékozódni, és mint aki nemcsak egy más társadalomból, hanem a múltból is jön, szinte szüntelenül összehasonlításokat tettem.

Gatwickről kísérőnőmmel vonaton mentem be Londonba. Az állomás és a vasúti fülkék keltették bennem az első kellemetlen benyomást, amelyet a későbbi utazások megerősítettek. Hol vannak azok a kényelmes, osztályt nem ismerő vonatok, amelyek másodpercnyi pontossággal száguldtak a városok között? Helyettük ma fülke nélküli, sokszor nem is egészen tiszta kocsik fogadnak. Viszont az is igaz, hogy a vonatok ma gyorsabban közlekednek, Durhamból például megállás nélkül két és fél óra alatt érkeztem Londonba, régen legalább kétszer ennyi időt vett volna igénybe ez az út. A háború csaknem teljesen elpusztította a vasúti kocsiparkot; gyors pótlása nem tette lehetővé a régi fényűzést.

London terebélyesebb, mint valaha. A repülőtérrel a város kellős közepéig alig van szabad tér: mindenfelé ház- és utcarengeteg. A háború pusztításainak azonban semmi nyoma, egész utcasorok tanúskodnak az újjáépítés nagy eredményeiről, s ezt hirdetik a 30—40, sőt még több emeletes, égbenyúló tömbházak, melyek elszórtan, mint golyák a tavaszi réten, vagy sejtelmes őrtornyokként emelkednek a város — általában alacsony — házai fölé. A háború előtt az egyetem volt a legmagasabb épület, ma fel se tűnik az óriások között; a mintegy 200 méter magas postaépület mellett egészen eltörpül.

Aki nem látta, annak szinte elképzelhetetlen az autóforgalom. Mintha Spengler jóslata válnék valóra: a forgalom a nagy központokban bénítólag hat az életre, és elveszi szépségét. Az egész város olyan, mint egy hatalmas gépezet, amelyben minden összefügg, és elengedhetetlen, hogy a mammut-masina fogaskerekei hibátlanul működjenek. Mindez türelmet és fegyelmet igényel, s valóban, a londoni

utasok fegyelme utánzásra méltó. Az idegen kezdetben elvész az őrzítő forgatagban, gyámoltalannak érzi magát, de ha már megtanulta a közlekedés lényegében egyszerű titkát, bátorsága és önbizalma is megjön.

Aki egy emberöltő óta nem járt Angliában, azt meglepi London és a többi nagyváros tisztasága. A kormos házak, a feketén gomolygó füstfelhők eltűntek, a középületek gyakran ragyogó fehérek. Ennek nyilván az a magyarázata, hogy megtiltották a kőszén használatát, és a nagyvárosokban csak „fehér“, nem szennyező tüzelőanyagot szabad használni.

Az utcát figyelve szembeötlik, hogy az emberek elég jólöltözöttek, a nők váltakozva minit vagy maxit hordanak, s fekete vagy szürke, magasan csukódó maxi-coatjaik a középkor apácáit juttatják eszünkbe. Mintha nem lenne annyi énekes koldus, kevesebb az utcai árus, és a nagy sürgés-forgásban egyre több színes arc tűnik fel. Az autóbuszokon a kalauzok, a földalattin a jegyárusítók és ellenőrök, általában a kisebb felkészültséget igénylő munkák végzői négerek; az üzletekben a Keletről jött bevándorlók, az ún. „ázsiaiak“ szolgálnak ki, a szállodákban és a vendéglőkben spanyolok, portugálok a kiszolgálók és a pincérek. Világhatalmának csúcspontján sem volt Angliában annyi színes bőrű, idegen munkás, mint amennyit most látni mindenfelé.

Londoni szállodám a Kensington Parkkal szemben a Queen's Gate-en volt. Mivel utam a Hyde Park mellett vezetett el, szombaton meg vasárnap ismét hallgathattam a szónokokat, akik ezen az egy helyen az egész országban világnézetük szerint kifejthetik politikai, vallási, gazdasági meggyőződésüket; láthattam ugyanakkor a lovagló előkelő aranyifjúságot. Közvetlen a szálloda közelében van a kensingtoni királyi palota, a nagy zenecsarnok, az Albert Hall, a Victoria és az Albert Museum, amelyben a Kolozsvári-testvérek Szent György-szobrának másolata is látható. Ott van a műgyetem, számos múzeum, és a közeli Park Gate-en lakott Churchill 1945 óta.

Londoni szállodám nem tartozik az előkelő hotelek sorába, de kényelmes: telefon, televízió, rádió, fürdőszoba és az egyik sarokban elektromos konyha meg jég-szekrény állott rendelkezésemre. Hasonló kényelmet élveztem a vidéki szállodákban, amelyek díszítésükben a helyi jelleget igyekeznek kidomborítani, a fogadó-teremben régi teáskannák, használatból kiment házi felszerelések, rézüstök díszítik a falakat, kovácsoltvas gyertyatartószerű lámpák teszik hangulatossá a légkört. A kényelem ellenére vannak azonban teendőik, amelyeket a vendégeknek kell elintéznük. Ilyen például a cipőtisztítás. Ugyanis nincs személyzet. Az egyik vidéki szállóban frissen érkezett spanyol volt egyszemélyben a pincér, a takarító, a fahordó és a tűzgyújtó. Ha csak tehetett, fütyült, énekelt, s úgy látszott, meg sem kottyant neki a tízórás munkanap, pedig a honiak legfennebb nyolc órát dolgoznak. Spanyolországban él felesége, három gyermeke. Két évre szerződött a szállodához. Fizetése alig emelkedik az alsó határ fölé, de megtakarítja az egészséget, mert szállást és kosztot kap, a borralaló elég ruhára, és két év múlva, amikor hazamegy, annyi „tőkéje“ lesz, amennyi spanyol viszonylatban elegendő a „megalapozáshoz“. Vajon nem egy új rabszolgaság kezdete ez? — ötlött fel bennem önkéntelenül a kérdés.

Az első benyomások alapján az a meggyőződésem, hogy az angliai életszínvonal magasabb, mint harminc évvel ezelőtt volt. A gazdasági élet kerekei olajozottabban forognak, a háború pusztításai nem láthatók, és a birodalom feladása okozta nehézségekből sokat leküzdöttek.

A változások oka és lényege után érdeklődve, az egyik oxfordi professzor azt bizonygatta, hogy a háború után Angliában „csendes forradalom“ — *silent revolution* — zajlott le. Másak a mi fogalmaink a forradalom tartalmáról és lényegéről; amit mi változásnak, fokozatos fejlődésnek tekintünk, az szemükben már forradalom. A magántulajdon bizonyos fokú korlátozása, a vagyoni helyzetben mutatkozó eltolódások azonban még távolról sem meritik ki a forradalmi változások ismervét. A változások azonban tagadhatatlanul szembeszökőek: ma — 1939-hez viszonyítva — kevés a munkanélküli, sőt bizonyos területeken munkaerőhiány mutatkozik. Ez az egyik oka annak, hogy annyi idegen és színes bőrű munkást foglalkoztatnak. Ha a két világháború között minden munkaalkalomra két-három pályázó akadt, ma egyes munkakörökben több az ajánlat, mint a jelentkező. A munkásosztálynak azokat a rétegeit, amelyek a munkásarisztokrácia örökébe léptek, főként a gazdasági kérdések érdeklik, a politikai hatalom kevésbé izgatja, és szavazatukat pillanatnyi megfontolások döntenek el, ezek alapján részesítik előnyben a labour vagy a konzervatív pártot.

Megváltozott a család gazdasági helyzete. Ha a két háború között a nők foglalkoztatása inkább szórványos jelenség volt, ma már szinte általános; nem találkoztam olyan értelmiségi családdal, amelyben a nő ne lett volna a munka mezéjén. A megszaporodott kereset sokak számára könnyebbé tette a megélhetést. Természetesen ugyanakkor új problémák vetődtek fel, például a gyermeknevelés, ami gyakran a nagymama foglalkozásává vált, és az egész társadalom egyik legfontosabb, még megoldásra váró kérdése. Sok nő a további automatizálástól várja sorsa jobbra fordulását, mert úgy véli, ez lehetővé teszi majd az új munkamegosztást: az egyenrangú nő visszavonulását a családba. A városi lakosság nagy részére lidércnyomás-ként nehezedik a lakbér, mely általában heti 5—6 font között váltakozik, és időről időre emelkedő tendenciát mutat. Ez az átlag-fizetéseknek több mint egynegyedére rúg. London kellős közepén egy negyven emeletes tömbházra hívták fel a figyelmet, bár csaknem egy éve elkészült, de még üresen áll, mert a tulajdonosok jobb lehetőségekre várnak. Mindenfelé dül a telek- és a házüzérkedés.

A jó szervezés az időről időre felmerülő nehézségek ellenére szilárdította a gazdasági helyzetet. Ezt tükrözi a kiviteli és a behozatali mérleg egyensúlya. Ma a kivitel néhány százalékkal meghaladja a behozatalt, és ez az arány az utóbbi években fokozatos emelkedést mutat. Igaz, az egyensúly eltolódása a behozatal irányába már újabb gazdasági zavart okozhat, ám az angolok nagyon derülátók. Mire alapozzák reményeiket?

Egyik vitánk során a következő érveket hozták fel: sikerült kereskedelmi kapcsolatokat létesíteniük a világ minden részével, beleértve a szocialista államokat is; mostanában ők a népek közötti békés kereskedelem legfőbb nyugati hirdetői. E tekintetben kevésbé zavarja őket a rendszerek gazdasági, társadalmi különbsége. Megváltozott a politikai vezetés. Egyik-másik párt vagy kormány lehet időlegesen népszerűtlen, de a vezetők, bármelyik párthoz tartozzanak is, kénytelenek figyelembe venni az általános érdekeket. A kormány többségében hozzáértő szakemberekből áll, akik egyéni érdemeik, tudásuk alapján kerültek az élre, tehát megvalósulóban van a *meritokrácia* uralma.

Végül sokat várnak a remélt Közös Piac-tagságtól. A Nemzetközösség fontos, régi tradíciókon alapuló szerv, de már inkább csak szellemi és kulturális közösség,

gazdaságilag sok előnyt nem nyújt, legtöbb tagja ugyanis a gazdaságilag fejlődő államok közé tartozik. Ma a műszaki haladást főként olyan piacok birtokában lehet biztosítani, amelyek technikailag maguk is fejlettek már. Ilyenek a Közös Piac országai. A kimaradás a Piacból — egyes angliai szakemberek szerint — nagy távon egyenlő a lemaradással. Csak a fejlett országokkal való gazdasági kapcsolat szavatolhatja az ország iparának és technikájának *minőségi* fejlődését. Az időről időre felmerülő gazdasági válságok, az egyre élesebbé váló politikai harcok, az árak emelkedése, a font sterling értékének fokozatos csökkenése aligha igazolják ezeknek az érveknek helyességét és a derülátás megalapozottságát.

A család megnagyobbodott keresete, a vezető réteg kimaradása a sok mellékjövedelmet hozó birodalmi adminisztrációból bizonyos társadalmi változásokat eredményezett, melyek a felszínen a kiegyenlítődés látszatát keltik. Ez nemcsak a külsőségekben, a ruházatban, az autótartásban mutatkozik meg, hanem az életmódban is. Eltűntek a nagy háztartások, személyzetük ugyanis túlzottan költséges, a vidéki udvarházak átalakultak múzeumokká, hivatalokká, kórházakká, a kastélyokat tulajdonosaik — gyakran egy szerény lakosztály ellenében — átengedték az államnak, a megyének, a községnek vagy valamilyen intézménynek. Állítólag a királyi család is az államnak engedte át palotáit, illetve a karbantartási költségek ellenében megnyitotta azokat a nagyközönség előtt, feltehető, hogy ez a birodalom feladásával együtt járó királyi javadalmak csökkenésének a következménye.

Persze, ez nem jelenti, hogy ne volna ma is egy kiváltságos, dúsgázdag réteg. Az iparmágnások, a föld- vagy bérház-tulajdonosok ma is fényűző háztartást vezetnek. Ugyanígy a jól szituált középréteg, a befutott művészek, írók a külsőségekben is versenyre kelnek egymással.

Bizonyos kiegyenlítődés érződik a kultúra területén is. Az általános iskoláztatás, a közlekedési lehetőségek, a szabad víkendek nagyban hozzájárultak a kulturális színvonal emeléséhez. A történeti emlékművek, székesegyházak, kastélyok, paloták, múzeumok nem képesek befogadni a látogatók ezreit. A windsori királyi palota híres kápolnája előtt hosszú sorok fegyelmezetten várták a bebocsátást, az egyik római villát vasárnap ezrek látogatták.

Megváltozott a társadalmi magatartás. Bernard Shaw örömmel állapíthatná meg, hogy a merev, tartózkodó, sznob, főként az időjárásról társalgó angol átalakult: közvetlenebb, emberibb lett. Az emberek jobb kedvűek, többet viccelnek, többet isznak, főként bort (különösen a jugoszláv, olasz és portugál borok kedvelték). Persze, ez a változás magával hozta árnyékát is. Ma az angolok sem az utcán, sem a hivatalokban nem olyan udvariasak és szolgálatkészek. Egyik újságíróval valóssággal rámrapakodott, hogy miért éppen tőle kérdeztem meg, hol találhatnám meg a keresett utcát. Ha külföldre mennek, megfélekeznek magukról, és gyakran ismét felöltik a régi, „birodalmi“ magatartást.

Mintha új, racionálisabb, talán bizonyos vonatkozásban humánusabb életforma alakult volna ki a technikai fejlődésnek tulajdoníthatóan, az általános életszínvonal is magasabbnak tűnik, mint amilyen három évtizeddel ezelőtt volt. Birodalmának feladása után az angol nép többsége igyekszik belenyugodni új helyzetébe és gazdaságilag meg kulturálisan az élvonalban maradni.

Permissive társadalom

A gazdasági jólét terjedése azonban nem oldotta meg a társadalmi kérdéseket. Mintha a régi kötöttségek, merev szabályok, racionális eszmények ellentétjükkbe, a szabadosságba csaptak volna át, legalábbis az ifjabb nemzedéknél. Sokak számára ma az új eszmény az ún. *permissive society*: a tagjainak mindent megengedő

ársadalom. Egy olyan „társadalom feletti“ szerződést akarnak, amely elismeri mindenkiné a jogát, hogy úgy éljen és gondolkozzék, ahogyan óhajtja, olyan eszményeket valljon, amilyenek jellemének megfelelnek, feltéve, ha maga is elismeri ugyanezeket a „játékszabályokat“. Kétségtelen, első pillanatra humánusnak és demokratikusnak tűnik ez. Végző soron azonban eszménytelenséget, lemondást, káoszt fakaszt. A permissive társadalom eivei éreztetik hatásukat a családban is: a férfi és a nő „modern kapcsolataiban“ és más téren. Egyre inkább érvényesül az a törekvés, hogy a fiú vagy a leány *ne érdekből*, gazdasági vagy társadalmi helyzete szerint, hanem érzelmi alapon válassza élete párját, és küzdjön mindazok ellen, akik ezt a jogát csorbitani merészelik. Amikor az egyik régi ismerősömmel találkoztam, a kölcsönös örvendezés után családi helyzete iránt kezdtem érdeklődni. Kiderült, hogy két leánya van, az egyik még college-ba jár, a másik, amint mondotta, „már felnőt, és külön lakik a fiúval, úgy, ahogyan ez már szokás“. Nem értettem az egészet, de szavaiból kivettem, itt valami megszokott, mindennapi dologról van szó. Egyelőre jobbnak láttam nem firtatni az ügyet, és amennyire tudtam, csodálkozástomat leplezni igyekeztem. Este a vacsoránál aztán ott voltak a fiatalok is: egy bájos, intelligens, húsz év körüli leány és egy kedves, értelmes, valamivel idősebb fiú. Mivel a beszélgetés közben az esküvőről is szó volt, megtudtam, hogy hivatalosan még nem házasok. Később arra is rájöttem, hogy a fiatalok együttélése a permissive társadalom egyik „vívmánya“: tizennyolc éves fiatalok gyakran különkötöznek szüleiktől, önállóan, függetlenül élnek. A *permissive society*-nak másik, lépten-nyomon látható következménye a nemi felszabadultság, s ennek velejárója „a pirulák“ szedése. Ez ma a beszédtema minden társaságban, erről írnak a lapok, bár az első nagy felbuzdulást bizonyos lehangoltság kezdi felváltani, mert kiderült, hogy használata nem veszélytelen. Az új eszmény hirdetői azzal érvelnek, hogy a régi társadalom a maga puritán erkölcsével, hét titkával és álszenteskedésével ideges, beteges hajlamú egvényeket termelt ki, ám Freud és a lélektani kutatások lehetővé tették az ember nemi felszabadulását, a nagy titok ugyanis lelepleződött, nincs benne semmi különös, az egész természetes, emberi.

Ennyire leegyszerűsítve mindez logikusnak is tűnik, de következményei mégis meggondolkoztatók, és a hangzatos szavak kedvezőnek nem mondható valóságot takarnak.

Ma, bármerre néz az ember a hűvös Angliában, ölelkező és csókolózó párokat lát. A legnagyobb meglepetést mégis Oxford okozta, a kimértség, a jóízlés, egy bizonyos fajta puritánság egykori városa. Amíg a központból átmentem az egyik főutcán, s végighaladtam a híres Bodleian-könyvtár mellett, fényes nappal, délelőtt 11 óra körül legalább tíz ölelkező diákpárt láttam. Három évtizeddel ezelőtt ki merészt volna ilyesmit művelni az utcán?

Ennek az engedékeny magatartásnak súlyosabb következménye az egész szigetet elárasztó pornográf irodalom. Az állomásokon, London szívében, a Piccadillyn, a Sohóban ez a leginkább keresett cikk, s árulják is mindenféle változatban: könyv, újság, fénykép, diapozitív, film formájában. Északról Londonba való visszatértemkor a velem együtt utazó hét férfi közül öt ilyesmit olvasott. Nem ártalmas, mondogatták nevetve: a dánok, a svédek még mohóbban falják, és nem lettek rosszabbak tőle. Gyenge mentség, erőltetett önmegnyugtató...

De hát, ha a permissive társadalomnak csak ilyen következményei volnának, talán kézlegyintéssel is elintézhetőnk, hiszen minden kornak vannak túlzásai, múltó divatjai, angol szóhasználattal *gimmick*-jei. Ám felszínre kerülnek olyan jelenségek is, amelyek a jólét mögött rejlő létbizonytalanságot, a fennálló társadalommal szembeni bizalmatlanságot, tiltakozást fejezik ki. Ilyenek az inkább passzív for-

mákban jelentkező hippi-mozgalom és a cselekvő, hangos diákmozgalmak megsztrájkok.

Mihelyt valaki angol földre lép, találkozik hosszúhajú, külön öltözött furesa fiatalokkal, de a legtöbbet belőlük London központjában látni. Az utcasarkokon, falnak dőlve álldogálnak, külön szerzetként ellepik a tereket. Ottlétemkor hosszú sorokban jegyre vártak a svéd pornográf filmeket vetítő sohoi mozik előtt. Saját üzleteik vannak, reklámlapokat osztogatnak, de kiábrándultan, főként semmittevéssel töltik idejüket. Én szégyenkeztem, amikor egy-egy hippi fiú és leány e szavakkal állított meg: *Could you spare six pence?* (Nélkülözhetne-e hat penny?). Nem hajlandók állandó munkát vállalni vagy tanulni, s elkeseredésüket, mintegy társadalmi bosszúként, verekedés, házfoglalás vagy hasonló formájában vezetik le. Legtöbbjük tehetős, sőt gazdag családok sarja.

A diákmozgalmak szervezői a hippikkel ellentétben a cselekvő politikai kiállás, a sztrájkok szükségességét hangoztatják. Nagy meglepetésemre Oxfordba érkeztemkor éppen egy diáksztrájknak lehettem tanúja. Nem mintha az oxfordi diákság régen nem politizált volna. Emlékszem, 1939 tavaszán az ottani egyetem diákparlamentje hosszú vita után határozatban mondta ki: a Chamberlain-kormánynak mennie kell. Ugyanabban az időben az alsós éves diákok torzító Hitler-maszkokban vonultak fel, így tiltakoztak a fasizmus ellen. De sztrájk — az nem volt. Most a sztrájkoló college folyosóit, udvarait rendőrség szállta meg. A harc formája a *sit-in* volt: a diákok elfoglalták az előadótermeket, könyvtárakat, behatoltak a hivatalokba, amelyeket napokon át nem akartak elhagyni. Közben barátaik élelmet csempésztek be számukra.

Az All Souls College tanári étkezőjében, ahova löncsre voltam meghíva, a sztrájkról beszélgettünk. A tanárok éppen úgy meg voltak lepve, mint a hivatalos fórumok. Az ottani, ún. tutor-rendszer szerint minden diák hetenként többórás megbeszélést tart azzal a tanárral, akihez be van osztva, tehát van alkalma elmondani felgyülemlett panaszait. A sztrájk oka állítólag az volt, hogy a college-ek vezetőségei az ösztöndíjak kiosztásakor politikai véleményezést adtak (ez az ún. *file*). A diákok most ezeknek a megsemmisítését követelték. A sztrájk végül is ellenmozgalom kezdeményezésével ért véget, és a résztvevők kötelesek voltak megtéríteni az okozott anyagi károkat, az egyetem vezetősége viszont óvakodott a szigorú szankcióktól, nehogy „vértanúkat“ avasson, amire egyes diákvezetők nagyon vágytak.

Az ilyen és ehhez hasonló jelenségek nemcsak meggondolkoztatják, hanem valósággal elkeserítik, borúlátóvá teszik az angol szellemi élet sok képviselőjét. A diákmozgalmak egyelőre csak kisebb csoportok művei. „A végletekig technológiázódott kultúrának alaposan felkészült szakemberekre van szüksége — fakadt ki az egyik professzor —, mi történik, ha az ifjúság nem akar tanulni vagy nem hagyják?”

Olyan kérdés ez, melyet ma sok fejlett tőkésállamban fel lehet tenni.

Tudomány, közoktatás

Nem céлом itt részletesen beszámolni a főként tájékozódó jellegű tudományos tevékenységről. Csupán néhány mozzanatát elevenítem fel, és inkább az oktatás és a tudományos élet általános helyzetét igyekszem vázolni.

Találkoztam a londoni, oxfordi, cambridge-i, newcastle-i, durhami egyetem több professzorával. Mindannyian barátsággal fogadtak, válaszoltak kérdéseimre, beszéltek tudományos eredményeikről, megmutatták a college-ok könyvtárát, és próbálták megértetni velem az angol oktatás bonyolult szerkezetét. Meglátogattam több fővárosi és vidéki múzeumot. Colchesterben például megnéztem az első bri-

tanniai római város romjait, és a római templom fölé épült normann várat, meg-sodáltam a jól megrendezett kiállítást, mely a római kortól napjainkig mutatja be a helyi élet és kultúra folytonosságát. Bath-ban a római termál-fürdő kötötte le a figyelmem, amely az I. századtól máig fönmaradt. A déli parton, Fishbourne-on és Chedworth-ben, a bristoli öböl közelében a feltárt gazdag és nagy kiterjedésű római villákat tanulmányoztam. Cirencesterben az anyagi műveltségen szemlélttem a dobunnus kelta törzs lassú elrómaiásodását, beleilleszkedését a római életfor-mába. Newcastle-tól északra meglátogattam a római határvédelmi falat, mely mér-földerdeivel, castellumaival, granariumaival, sáncaival és töltséivel átszeli az egész szigetet az egyik tengertől a másikig. Az oxfordi múzeumban láttam a mezo-potámiai műveltség remek alkotásait, a híres krétai gyűrűket, feliratokat. Termé-szetesen tanulmányoztam a legújabb szakirodalmat is. Ugyanakkor sikerült hazai nyomokra is bukkannom. Ismeretes, hogy a római kori Dáciában ún. segédcapato-akat toboroztak, melyeknek több egysége Britanniában állomásozott. Ezeknek katonái feliratokat állítottak, és közülük ma Anglia területén mintegy negyven ismeretes.

Newcastle-ban láttam azt a római kori emlékművet, melyet a Dáciából szár-mazó katonák emeltek, és művészi megmunkálású dák görbe kardot mintáztak rá. Tudomást szereztem arról a II. század első évtizedéből származó, nemrégén Görög-ország területén felszínre került római feliratról, amelyen egy római katona felsor-olja címeit, katonai érdemeit, és elmondja, hogy ő vitte Decebál dák király levá-gott fejét Traianus császárhoz.

E néhány mozzanat felvillantása után vizsgáljuk meg az angol oktatás és tudom-ányos tevékenység néhány általános kérdését.

A technikai és tudományos forradalom Angliában is napirendre tűzte az okta-tás reformját. Különösen három kérdés várt megoldásra: az általános iskoláztatás, a főiskolai hálózat bővítése és a reáltudományos képzés sokoldalú fejlesztése.

Az általános iskoláztatásban az új igény és a hagyományok egyidejű érvé-nyesülése következtében igen bonyolult, az idegen számára nehezen érthető rend-szer alakult ki. Megmaradtak a régi *public school*-ok, amelyeknek — nevük elle-nére — magániskola-jellegük van. Etonban például ma is csak a gazdag és elő-kelő szülők gyermekeit fogadják be. A frakkban, nyakkendővel, fiatalos göggel sé-tálgató diákok ma is úgy élnek, mint száz évvel ezelőtt. Végigsétáltam folyosóikon, benéztem termeikbe, kápolnájukban láttam a két világháborúban elesett volt diákok nagyon hosszú névsorát, s elolvastam napi szabályzatukat, és szinte megdöbbsentem, amikor rájöttem, hogy kolozsvári diák koromban szerényebb körülmények között ugyan, de nagyon hasonló volt a napi tevékenységünk. Persze, nincs ebben semmi különös, ha meggondoljuk, hogy mindkettőnek közös őse van: a középkori nevelés. Továbbá megmaradtak a *grammar school*-ok, ám ugyanakkor hihetetlenül szerteágazó iskolatípusok és tantervek jöttek létre, amelyek egyrészt az élet, a termelés igé-nyeit elégítik ki, másrészt a tanulók képességeihez igazodnak. Az oktatás természe-tesen itt is nagyobb periódusokra oszlik: 7-től 11 évig terjed az elemi, ezt követi 11-től 18-ig a soksikü közép fokú, majd 18-tól 21 évig az egyetemi oktatás, amely lényegében az első tudományos fokozat, az ún. *degree* megszerzésével ér véget. A legjobbak azonban továbbtanulnak, és rendszerint 3—4 éves komoly munka és egy eredeti tanulmány megírása után elnyerhetik a legmagasabb tudományos fokot (a társadalomtudományok esetében ez a Ph. D. — Philosophiae Doctor).

A főiskolai hálózat az utóbbi két évtizedben kibővült, csaknem minden me-gyének külön egyeteme van, természetesen, ezek legtöbbször csupán néhány fakul-tással működnek. Rendszerint ezeken tanulnak az értelmiség középkáderei. A ta-

nulmányi idő három év. A sok egyetem ellenére értelmiségi túltermeléstől nem tartanak.

A régi nagy egyetemek — Oxford, Cambridge, London — főként a tudományos képzést biztosítják, legtöbb hallgatójuk csak a legmagasabb tudományos fokozat elnyerése után tekinti befejezettnek tanulmányait. A történelmet és klasszika-filológiát végzett hallgatók általában múzeumokban, könyvtárakban, tudományos intézeteknél helyezkednek el, de sokan közülük a Nemzetközösség országaiban, Dél-Afrika, Ausztrália, Új-Zéland egyetemlein vállalnak tanári állást. Ugyanakkor elhelyezkedhetnek a közigazgatásban vagy éppen a vállalatoknál, mert a nagy egyetemek végzettjeit itt is szívesen fogadják.

Itt merül fel a szellemi export problémája. Ismeretes, hogy a második világháború után Amerika — nagyobb fizetések és kutatási lehetőségek megcsillogtatásával — „importálta“ a legjobb szakembereket. Mivel a tehetségek és a tudósok kivándorlása nagy méreteket öltött, a labour párt programjába vette a kiáramlás megszüntetését. Angol viszonylatban ez a folyamat valóban lelassult, egyesek szerint szinte teljesen megszűnt. A tudományos érintkezésnek közben más formái alakultak ki. Az egyetemi tanárok és a tudósok időről időre előadásorozatot tartanak külföldön, főként az Egyesült Államokban, és gyakran mint meghívott tanárok egy-két éves szerződést is kötnek. A tudományos képzés túlsúlya elengedhetetlen feltétele a tudományos és a technikai fejlődésnek. A háború után volt ugyan egy rövid időszak, amikor az ifjúság szívesen választotta a reál- és a technikai tudományokat, a hagyomány azonban ismét érvényesítette hatását, és az érdeklődés megint a társadalomtudományok felé fordult. A szükséges arány megtartása azonban elengedhetetlen volt, s ezért a régi egyetemek közül először London, azután Cambridge billentette át a mérleget, és most Oxford is erre az útra tért.

A változást már a vonaton érzékeltém. Velem szemben fiatal leány ült, diáknak néztem, mert vastag spárgából font szatyra kémiai könyvekkel volt tele, és kezében is vaskos szerveskémia-tankönyvet tartott. Beszélgetésünkből azután kiderült, hogy nem diák, már végzett, és az oxfordi vegyészeti laboratóriumban dolgozik. Ilyen a két háború között a főként társadalmi tudományokban jeleskedő oxfordi egyetemen nem volt. Később, amikor bejártam a várost, megtudtam, hogy az utóbbi években több új college épült a reáltudományok számára, amelyek nemcsak kiigazítják a korábbi egyoldalúságot, hanem formában és tartalomban új elemekkel gazdagítják a tradíciót, vagy éppen szakítanak vele. Külön *science area* — tudományos negyed — keletkezett, többek között villamossági, fiziológiai, biokémiai, fizikai kémiai, nukleáris egységekkel.

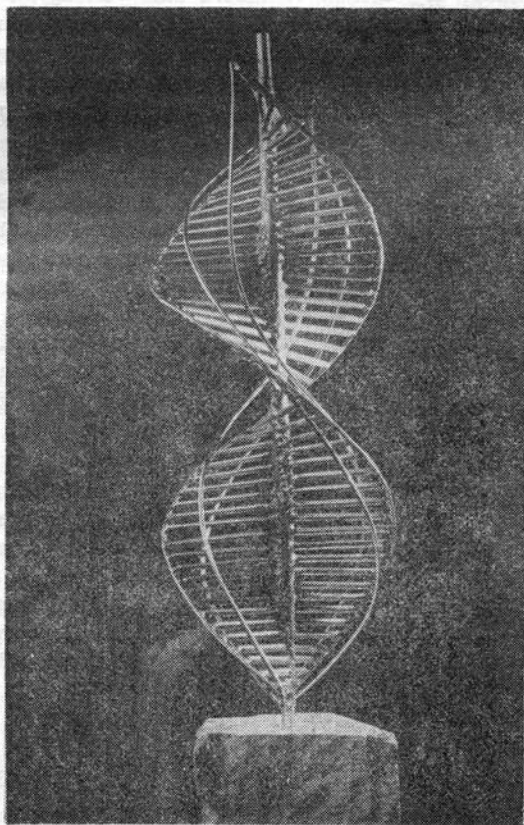
Nehéz a régi formákat új tartalommal megtölteni, mint ahogy lemondani sem könnyű róluk. Az egyik cambridge-i professzor a King's College-ot mutogatva elszólta magát: „Középkori itt minden, de nem tudunk lemondani róla!“ A környezet valóban ezt a hangulatot kelti. Kápolnájának üvegfestészete a művészet remeke, ebédlőjében a nagy vendiákok életnagyságú szobra, köztük világszerte ismert íróké, tudósoké, államférfiaké, a tanári asztal mögött a falon Rembrandt eredeti festménye VIII. Henrikről, körös-körül a legnagyobb angol festők alkotásai. A környezet önmagában ihletet ad, s ha hozzátesszük, hogy a trónörökös is a college hallgatója, talán fogalmat alkothatunk, mit jelent a hagyomány az angolok számára; nem szívesen adják fel.

De ha a külső marad is, a tartalomnak változnia kell. A college-ok nem lehetnek többé a gazdagok kiváltságai. Az állam ezért sok ösztöndíjat létesített, de hogy az egyetem autonómiája megmaradjon, az ösztöndíjat a hallgató nem a college-tól, hanem az államtól kapja, és abból fizeti az elég magas díjakat. A college-kápolnák

rendszerint művészi alkotások. Régen a college-élet fontos központjai voltak. Az istentiszteleteket ma is megtartják bennük, de a jelenlét már nem kötelező. Oxfordban 1920-ig nő nem iratkozhatott be az egyetemre. Ma a női hallgatók száma nem sokkal kisebb, mint a férjhallgatóké. Régen tóga nélkül diák nem mehetett be előadásra, tanár nem tarthatta meg előadását, ma már alig látni tógás diákot vagy tanárt. Tovább sorolhatnók a példákat arra vonatkozólag, miképpen változik meg fokozatosan a hagyományos külső alatt a belső tartalom, hogyan igazodik a kor igényéhez.

Egy emberöltő távolából nézve jobban kidomborodnak a gazdasági, politikai, kulturális és tudományos változások. A birodalom feladása nem törte ugyan le az angol népet, talán munkásabbá és szerényebbé tette, de bizonyos tünetek, társadalmi mozgalmak, a sztrájkok, a diáktüntetések, az ifjúság egy részének passzivitása és elégedetlensége annak jelei, hogy a megváltozott körülmények között is a kapitalista társadalom ellentmondásai, feszültségei, belső harcai a csendes felszín alatt ott örvénylenek a mélyben.

Bodor András

Szervátusz Tibor szobra